

9. Ларін А. Ф., Маковська Н. В. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943 – 1945 рр.) // УІЖ. – 1986. – № 12. – С. 58–59.
10. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К., 1977. – С. 65.
11. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. в 3 т. – Т. III. – К., 1969. – С. 146.
12. Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – К., 1970. – С. 51.
13. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. – К.: Олан, 2004. – С. 508.

УДК 94(477)

ЗАСЛАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ ЗАМОЖНИХ ВЕРСТВ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Фрей Л. В., Лазуренко Ю. М. (м. Черкаси)

В статті досліджується соціально-економічне та суспільно-політичне становище заможного селянства України в роки колективізації. Висвітлюється характер участі заможного селянства в суспільно-політичному житті села й передумови проведення насильницької колективізації та «ліквідації куркульства як класу».

Ключові слова: насильницька колективізація, розкуркулення, хлібозаготівлі, масові репресії, опір населення.

В статье исследуется социально-экономическое и общественно-политическое положение зажиточного крестьянства Украины в период коллективизации. Анализируется характер участия зажиточного крестьянства в общественно-политической жизни села и предпосылки проведения насильственной коллективизации и «ликвидации кулачества как класса».

Ключевые слова: насильственная коллективизация, раскулачивание, хлебозаготовки, массовые репрессии, сопротивление населения.

Social-economic and social-political state of Ukrainian rich peasantry during the years of collectivization is researched in the article. The character of the participation of rich peasantry in social-political life and preconditions of conducting violent collectivization and liquidation of kulaks as a class are analyzed.

Key words: violent collectivization, dispossession of kulaks, grain procurements, mass repressions, resistance of population.

Невід'ємною складовою здійснення суцільної колективізації стало запровадження сталінським режимом прискореної позасудової розправи з кожним селянином, який осмілювався чинити опір. Процес в Україні, який розпочався ще напередодні колективізації, набрав особливого розмаху в рік так званого «великого перелому», як офіційно було названо в СРСР 1929/30-й господарський рік – рік примусової колективізації села й «ліквідації куркульства як класу». Десятки тисяч простих українських селян, які не хотіли йти до колгоспу, стали жертвами сталінського терору, були репресовані та вивезені з України до північних районів СРСР в порядку «розкуркулення». Загальна ж кількість селян, згідно з офіційно оприлюдненими в СРСР даними щодо кількості «розкуркулених» в Україні селянських господарств, дорівнювала щонайменше 1 200 000 осіб [1, 4].

Головними причинами терористичної політики розкуркулення були: економічна – експропріація селянських коштів для потреб колгоспного будівництва (будівлі, майно та реманент); соціальна – протиставлення заможних верств селянства основній його частині; політична – ліквідація так званої малої буржуазії на селі, що визнавалось необхідним у зв'язку з неможливістю її співіснування зі сталінською моделлю облаштування так званого соціалістичного суспільства, а також прискорювало перспективу більш широкого втягнення частини колгоспного селянства в майбутні більшовицькі акції; психологічна – формування у свідомості населення образу «ворога народу» в особі так званих «куркулів» та «підкуркульників».

У сукупності всі ці чинники слугували застереженням для селянства, яке ще не зазнало репресій, і не залишали для нього вибору: якщо не в колгосп, то – на виселення.

Масова акція ліквідації куркуля як класу розпочалася в січні 1930 р., згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву»: більшовицька тоталітарна держава, прийнявши цю постанову, перейшла від політики обмеження так званого «куркуля» до політики його фізичного знищення [2, 366].

Особлива роль у «ліквідації куркуля як класу» відводилася органам ДПУ, які, починаючи з 1929 р., заарештували і розстріляли значну кількість тих голів заможних селянських родин, які колись служили в арміях білих. Багатьох з них відправили до концтаборів. Сімей репресованих поки що не чіпали, однак інвентаризувували все їхнє майно. Масові акції проти родин почали здійснювати на початку 1930 р. Ця операція виявилася настільки масштабною, що одні чекісти не могли її здійснити. Їм на допомогу було мобілізовано значну кількість партійного активу. 11 січня 1930 р. заступник голови ДПУ СРСР Г. Ягода у циркулярі до керівників відповідних республіканських структур зазначав: «...Куркуль як клас повинен бути знищений... Якщо ми швидким, рішучим ударом, як під час хлібозаготівель, не нанесемо удару до початку весняної посівної кампанії, будемо мати низку суцільних повстань і зрив кампанії. Нам потрібно до березня-квітня розправитися з куркулем, раз і назавжди зламати йому хребет, в першу чергу необхідно розробити заходи репресивно-адміністративного характеру, а саме: «СОУ» (секретний відділ

управління) повинен опрацювати області, звідки негайно потрібно виселяти, заарештовувати, відправляти у концтабори куркульню. Підхід такий: 1) особливо злісних – у концтабори, сім'я виселяється; 2) куркуль, який проводить антирадянську агітацію, – на виселення... з сім'ями у райони Крайньої Півночі та пустинні місця Казахстану...» [3, 104].

30 січня 1930 р. з'явилася постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації» [4, арк. 4–9].

Згідно з цією постановою так звані «куркулі» поділялися на три категорії. Представники першої категорії – контрреволюційний актив – підлягали ізоляції в концтабори. «Куркульські заможні місцеві авторитети – лідери антирадянського активу, які становили другу категорію, виселялися в малонаселені райони СРСР» [4, арк. 4–5]. До третьої, найбільш чисельної, категорії входили всі інші так звані «куркулі», які переселялися на землі за межами колгоспів [4, арк. 6].

До першої категорії репресованих постанова від 30 січня 1930 р. відносила не лише тих, хто підлягав ізоляції в концтаборах, але й тих, хто мав бути розстріляний. Кількість ув'язнених визначалась в 60 тис. осіб. Кількість розстріляних не вказувалась [5, 132]. На думку ряду дослідників, до цієї зловісної категорії ввійшло до 100 тис. осіб [6, 26 – 27].

Кількість тих, хто мав бути засланий на Північ, Урал, у Сибір і Казахстан та в інші віддалені райони, дорівнювала 150 тис. осіб [4, арк. 7]. Відповідно до вищеназваної постанови це зловісне завдання потрібно було виконати не менше ніж наполовину вже до 15 квітня 1930 р. [4, арк. 7].

По Українській РСР концтабір чекав 15 тис. чоловік, а висилці підлягали від 30 до 35 тис. селянських господарств.

Слід підкреслити, що всі попередні розрахунки про кількість заможних селян, які мали бути розкуркулені та вислані, були штучно завищеними, в тому числі й шляхом долучення «підкуркульників». У 1930 р. голова Остапівської сільради Оржицького району хизувався: «На засіданнях сільради ми створюємо куркулів на власний розсуд» [7, 147].

Бажаючи довести свою відданість «лінії партії», місцеві партійні та радянські керівники швидко перевищили визначені для їхніх місцевостей норми розкуркулювання. Архівні документи свідчать, що в ряді округ, замість запланованих центральними органами влади 4–5 %, розкуркулили від 14 до 20 % господарств [7, 443].

Цьому сприяло те, що критерії визначення селянина заможним, а отже, і потенційним «куркулем» в різних місцях коливалися, оскільки дефініції всіх категорій, як і самого «куркуля», були доволі заплутаними, і при віднесенні якогось господарства до тієї чи іншої соціально-економічної групи багато чого залежало від місцевого керівництва.

ЦК ВКП(б) і відповідно ЦК КП(б)У прагнули всім показати, що начебто розкуркулення є процесом, який з'явився в ході масового колгоспного руху,

а влада тільки підкоряється цій «народній ініціативі». Заможний селянин начебто був зайвим у районах суцільної колективізації і нібито тільки тому підлягав розкуркуленню. Насправді ж розкуркулення було чи не першим важелем проведення суцільної колективізації. Саме з проведення цього терористичного заходу і розпочались суцільні «соціалістичні перетворення» в сільському господарстві. Адже саме на основі господарств, які належали заможним верствам українського села, і можна було побудувати колгоспи. Розгортаючи цю терористичну операцію, місцева більшовицька влада робила все можливе, аби скористатися її організаційними і економічними наслідками і загнати селян в колгоспи.

Для того щоб жорстокий терор влади відносно заможної частини селянства не розголошувався, ЦК ВКП (б) 13 лютого 1930 р. видало спеціальну секретну постанову, в якій заборонялось друкувати повідомлення про факти розстрілу «контрреволюційних куркульських елементів» як у місцевій, так і в центральній пресі [4, арк. 45].

Щодо термінів здійснення виселення «куркульських» сімей з України, то, як вище зазначалося, ця «операція» повинна була розпочатися 20–25 лютого 1930 р. [4, арк. 47]. Однак у зв'язку з неможливістю забезпечити у вказаний термін транспортування ешелонами, в оперативному наказі за №42167 від 7 лютого 1930 р. зазначалося, що ОДПУ УСРР додатково вкаже терміни для окремих округ та районів [8, 155]. Окрім цього, підкреслювалося, що без вказівок ОДПУ УСРР виселення ні в якому разі не розпочинати [8, 155].

Про масштаби терору влади проти заможних верств українського селянства та залякування цим самим всіх інших його верств свідчать такі матеріали (табл. 1). Ці матеріали засвідчують, що на початок лютого 1930 р. проведення суцільної колективізації планувалось у 179 районах 33 округ із 580 районів 40 округ по Україні [8, 73]. Отже, 7 округ та більше половини районів України не були задіяними у проведенні суцільної колективізації. Таким чином, контрольні цифри з виселення перебували у прямій залежності від загальної кількості районів суцільної колективізації в окрузі. Середня цифра виселення з округи була визначена у 589 так званих «куркульських» сімей. Найбільшу контрольну цифру отримали Зінов'ївська, Криворізька, Одеська, Харківська, Херсонська та Шевченківська округи. Це можна пояснити тим, що приділялась увага політичному становищу в окрузі у минулі часи та водночас враховувалася наявність так званих «активних контрреволюційних елементів» на час проведення суцільної колективізації.

Щодо використання праці розкуркулених, яких депортували з України, то вони направлялися працювати у лісозаготівельній та гірничій промисловості, будівництві, а також у радгоспах Західного Сибіру й Казахстану [8, 420]. При цьому і тут обездолені селяни не були обійдені фіскальними утисками влади. Згідно з постановою комісії РНК СРСР «Про оплату праці виселених куркулів» від 5 травня 1930 р. з їхньої заробітної платні відраховувалось 20–25 % задля покриття бюджетних витрат, пов'язаних з переселенням, господарчим та побутовим улаштуванням розкуркулених [9, 32].

Таблиця 1

**Контрольні цифри з виселення куркульських сімей з округ УСРР
на початок лютого 1930 р.**

Назва округи	Кількість районів суцільної колективізації	Контрольна цифра з виселення	Назва округи	Кількість районів суцільної колективізації	Контрольна цифра з виселення
1. АМСРР	1	202	18. Миколаївська	9	982
2. Артемівська	4	192	19. Одеська	12	1095
3. Бердичівська	6	439	20. Первомайська	2	333
4. Білоцерківська	7	429	21. Полтавська	3	776
5. Вінницька	4	239	22. Прилуцька	10	743
6. Дніпропетровська	6	701	23. Проскурівська	8	436
7. Запорізька	6	472	24. Роменська	1	200
8. Зінов'ївська	9	1534	25. Сталінська	2	253
9. Ізюмська	4	280	26. Старобільська	6	872
10. Кам'янець- Подільська	2	136	27. Сумська	1	341
11. Київська	2	729	28. Гульчинська	3	120
12. Конотопська	-	239	29. Уманська	6	578
13. Кременчуцька	2	277	30. Харківська	11	1000
14. Криворізька	10	1147	31. Херсонська	9	1136
15. Лубенська	2	420	32. Шевченківська	13	1545
16. Маріупольська	6	263	33. Шепетівська	8	426
17. Мелітопольська	4	891	УСЬОГО	179	19426
РЕЗЕРВ		574	РАЗОМ		20000

При цьому, оскільки депортовані розкуркулені з України у Північний Край використовувалися здебільшого на лісозаготівельних роботах, то забезпечення їх знаряддями праці та продовольством перекидалося на самих же селян. Родини розкуркулених селян повинні були мати сокиру, пилку, лопату, до 500 крб. грошей, якщо вони в них були, теплі речі, продовольства з розраунку на два місяці. При цьому їх загальна вага не повинна була бути (залежно від кількості членів родини) більшою, ніж 35 – 50 пудів [11, арк. 1].

Життя депортованих українських селян було вкрай важким. Цьому підтвердженням є мемуарні спогади К. Коздоби і О. Конюки, видані у 1988 р. у Мюнхені (Німеччина) [12]. Тому, рятуючи хоча б своїх малолітніх дітей, депортовані селяни нерідко відсиляли їх на батьківщину. Про це свідчить той факт, що Велико-Янисольський райвиконком звернувся до Сталінського окрвиконкому з питанням: як бути у тих випадках, коли діти виселених «куркулів», які повернулися додому, зазнають злиднів [13, арк. 145].

Досить часто робили спроби повернутись на батьківщину самі депортовані [13, арк. 101]. Щоб запобігти цьому та з метою контролю виселених «куркулів» Наркоматом юстиції УСРР був розроблений циркуляр за №53835 від 9 квітня 1930 р., який вимагав етапом відправляти їх назад на місце виселення, а на особливо злісних заводити судові справи, які повинні розглядати судові трійки ДПУ УСРР [13, арк. 101].

Проте на практиці виселення з України відбувалося ще більш прискореними темпами. Згідно з довідкою начальника СВУ ОДПУ УСРР І. Леплевського, за період з 18 лютого по 12 березня 1930 р. за межі України було виселено вже 12539 заможних родин, що становило 64,5 % із запланованої кількості [14, арк. 61].

Матеріали табл. 2 засвідчують той факт, що загальна кількість виселених родин з числа заможного прошарку сільського населення перевищувала заплановану цифру на 743 родини, але разом з тим кількість виселених розкуркулених селян була меншою від запланованої на 1139 осіб. На думку авторів, це можна пояснити такими причинами. По-перше, частина членів родини втікала з села ще до початку розкуркулення або під час його проведення. По-друге, молоді, особливо неповнолітній, в разі, якщо вона відмежовувалась від батьків, у разі бажання, дозволялося залишатися в селі, узгодивши це з райвиконкомом [12, арк. 2].

Таблиця 2

Довідка начальника СВУ ДПУ УСРР І. Леплевського голові ДПУ УСРР В. А. Балицькому «Про хід виселення куркульства з округ УСРР» від 13 березня 1930 р.

№	Округ	Контрольна цифра виселення		Виселено	
		сімей	людей	сімей	людей
1	Одеський	1095	5475	1293	5561
2	Миколаївський	982	4910	1055	4610
3	Херсонський	1136	5680	1134	5683
4	Криворізький	1147	5735	1163	5747
5	Зінов'євський	1534	7670	1912	7949
6	Тулчинський	120	600	126	447
7	Шевченківський	1545	7725	1430	6197
8	Харківський	1000	5000	1026	5158
9	Дніпропетровський	701	3505	743	3544
10	Мелітопольський	891	4355	973	4914
11	Запорізький	472	2360	519	2850
12	Київський	729	3645	709	3317
13	Уманський	578	2890	590	2434
Всього:		11930	59550	12673	58411

Таким чином, із запланованої контрольної цифри на виселення «куркульських» елементів в 20 000 сімей (100 000 осіб) – залишалось на 12 березня 1930 р. сімей – 7,327, осіб – 41,589, які підлягали виселенню із решти 24 регіонів [14, арк. 61–63].

Отже, проведення суцільної колективізації та «ліквідації куркуля як класу» стало одним із найрішучіших кроків партійної верхівки задля утвердження цілковитого контролю влади над народом.

Особливістю підкорення селянства та ліквідації найпродуктивнішого прошарку населення – заможного селянства – було застосування розкуркулення та розподіл його на три категорії залежно від ступеня небезпеки для радянського режиму. Найбільш економічно міцні селянські господарства віднесли до першої категорії розкуркулення. Вони були ізольовані у концтаборах і тюрмах, а їхні родини вислані у віддалені північні райони СРСР, на Далекий Схід, у Сибір, на Урал, де використовувалися на лісозаготівлях, у гірничій промисловості, новобудівлях тощо. Селяни, які були віднесені до другої та третьої категорії, залишалися на Україні, але їхня доля була не легшою за долю інших розкуркулених селян, вони тяжко працювали на будівництві, меліоративних та дорожніх роботах, шахтах, каменоломнях, піщаних та кам'яних кар'єрах тощо.

Вищим бюрократичним апаратом держави свідомо встановлювались кількісні завдання з розкуркулення та виселення, що тероризували населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комуніст: орган ЦК КП(б)У, щоденна газета. – Харків, 1934. – 21 грудня.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК / Пер. з 8-го рос. вид. – К.: Політвидав, 1979. – 1980. – Т. 2. – 1979. – 521 с.
3. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. — Т. 1880 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 3018. – Центральний комітет Комуністичної партії України. Інформаційний відділ. / 6 травня 1929 р. – 28 серпня 1929 р./ – 80 арк.
5. Історія українського селянства: наукове видання у 2 т. / [О. В. Андрощук, В. К. Баран, О. М. Веселова, О. І. Ганжа, Г. П. Герасимова та ін.]. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2006. – Т. 2. – 656 с.
6. Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 р. – Х., 1928. – С. 26, 27.
7. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія. – Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003. – 624 с.
8. Васильєв В., Лінн Віолла. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос, 1997. – 536 с.
9. Капустян Г. Т. Хроніка «надзвичайщини» // Гуманітарний щоквартальний науковий журнал. – 2000 (зима). – № 1 (5). – С. 39–45.
10. Слинько І. І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927 – 1932 рр.). – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 328 с.
11. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-1345, оп.1, спр. 65. (15.10.1930 р. – 21.01.1931 р.) – 464 арк.
12. Кузьма Коздоба. Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених. – Мюнхен: Аделаїда, 1974. – 367 с.

13. ЦДАВО України. – Ф. 27 (Народний комісаріат земельних справ Української РСР. Управління землевпорядкування). – Оп. 11. – Спр. 683. Відомості про ліквідацію куркульських господарств в районах суцільної колективізації. 14.12.1930 – 04.05.1931 р. – 127 арк.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189. – Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ / 29 січня 1930 р. – 26 березня 1930 р./ – 184 арк.

УДК 94 (477.87+477. 83/86) + 07 «18/19»

ГАЛИЦЬКА ПЕРІОДИКА СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. І ЇЇ РОЛЬ У ПРОЦЕСІ НАУКОВОЇ СПІВПРАЦІ ПО ОБИДВА БОКИ КАРПАТ

Світлик Н.М. (м. Ужгород)

Публікація присвячена характеристиці галицької періодики другої половини ХІХ століття. Аналізуються публіцистичні статті, присвячені проблемам Закарпаття, та матеріали закарпатських вчених. У статті показано роль періодики в процесі культурної співпраці між Закарпаттям і Галичиною, досліджуються основні елементи наукової взаємодії між західноукраїнською інтелігенцією.

Ключові слова: *галицька періодика, культурна співпраця, наукова взаємодія, проблеми Закарпаття.*

Публикация посвящена характеристике галицкой периодики второй половины ХІХ века. Анализируются публицистические статьи, посвященные проблемам Закарпатья, и материалы закарпатских ученых. В статье показана роль периодики в процессе культурного сотрудничества между Закарпатьем и Галичиной, исследуются основные элементы научного взаимодействия между западноукраинской интеллигенцией.

Ключевые слова: *галицкая периодика, культурное сотрудничество, научное взаимодействие, проблемы Закарпатья.*

The publication is devoted to the description of a number of Galychina periodicals of the second half of ХІХ century. Journalistic articles, devoted to the problems of Transcarpathia, and materials of Transcarpathian scientists are analyzed. In the article the role of periodicals in the process of cultural collaboration between Transcarpathia and Galicia is shown, the basic elements of scientific cooperation between West Ukrainian intelligentsia are investigated.

Key words: *Galicia periodicals, cultural collaboration, scientific cooperation, problems of Transcarpathia.*